

Eenheid in verscheidenheid. De oecumenische beweging op de drempel van het derde millennium. Een (theologie-)historisch onderzoek naar het beleid van de Rooms-katholieke Kerk

Door dr. T.H.M. Akerboom. T.H.M. Akerboom is universitair docent voor Geschiedenis van de theologie aan de TFT/KUB en lid van het hoofdbestuur van de Sint Willibrord Vereniging.

Deel 1. Op wereldniveau

De (theologie-)historicus houdt zich vakmatig met het verleden bezig en niet met de toekomst. Daarom zal deze bijdrage vooral proberen enkele grote lijnen van de ontwikkeling van het denken en de praktijk van de kerken in hun onderlinge contacten te beschrijven om van daaruit enkele uitgangspunten voor en verwachtingen ten aanzien van toekomstige oecumenische opdrachten te formuleren.

Allereerst moeten echter enkele opmerkingen gemaakt worden ten aanzien van de gehanteerde methode van onderzoek. Het verleden is het ongeordende geheel van allerlei min of meer toevallige gebeurtenissen en feiten. De historicus heeft tot taak in dat ongeordende geheel een ordening aan te brengen. Hij/zij maakt geschiedenis door een bepaalde gebeurtenissen en feiten met elkaar in verbinding te brengen waardoor een gestructureerd beeld ontstaat, dat een bepaalde zin en samenhang geeft aan die gebeurtenissen en feiten uit het verleden. Wanneer mensen die gebeurtenissen en feiten zelf nog hebben meegemaakt, zullen zij vanuit hun eigen subjectieve beleving van die gebeurtenissen en feiten zich soms niet kunnen vinden in de ordening die de historicus vanuit zijn/haar vakmatige kritische methode meent te moeten aanbrengen in de feiten uit het verleden.

In deze bijdrage zal ik mij beperken tot de ontwikkelingen op wereldniveau. Enerzijds is de vervreemding van de eigen beleving daar het sterkst voelbaar en anderzijds zijn de ontwikkelingen in particuliere en plaatselijke kerken en kerkelijke gemeenschappen in veel gevallen een afgeleide (in enkele gevallen echter een voorfase) van ontwikkelingen op het niveau van de wereldkerk(en). Verder zal ik mij beperken tot de Rooms-katholieke Kerk, omdat christenen die de oecumene een warm hart toedragen vaak menen, dat de houding van de Rooms-katholieke Kerk ten aanzien van de oecumenische beweging weinig positief is. De leiding van de Rooms-katholieke Kerk wordt gezien als 'remmer in vaste dienst'. In deze bijdrage zal ik aantonen dat dit verwijt grotendeels ten onrechte is.

De opbrengst van de oecumenische ontwikkelingen in de tweede helft van de 20^e eeuw

1) Rond de oprichting van de Wereldraad van Kerken (1948)

Een van de belangrijke ontwikkelingen in de kerkgeschiedenis van de 20^e eeuw is ongetwijfeld, dat de kerken het isolement waarin zij in de 18^e en 19^e eeuw waren komen te verkeren ten opzichte van elkaar en ten opzichte van de samenleving begonnen los te laten en op zoek gingen naar een zichtbare eenheid met elkaar in geloof, viering van de sacramenten en verkonding. Toen bij de oprichting van de Wereldraad van Kerken in 1948 de belangrijkste oosters orthodoxe en reformatorische kerken de intentie uitspraken om te komen tot een gemeenschappelijk getuigenis, tot dialoog en samenwerking, kon niemand voorzien hoe groot in aantal en hoe diepgaand de dialogen zouden zijn, hoeveel gemeenschappelijke acties zouden worden ondernomen en hoe belangrijk de ervaring zou zijn van bidden, vieren en leren samen met andere christenen ook voor de eigen kerk. De Rooms-katholieke Kerk voelde zich niet betrokken bij de Wereldraad van Kerken. De pausen van de eerste helft van de 20^e eeuw toonden op hun best belangstelling en sympathie, maar meenden niet aan het streven naar eenheid, zoals dat binnen de orthodoxe en reformatorische kerken gestalten kreeg tegemoet te kunnen komen, omdat zij ervan overtuigd waren dat dat in strijd was met de rooms-katholieke visie op de kerk. Terugkeer in de schoot van de ware moederkerk bleef het doel. In deze lijn had paus Pius XI in 1928 in zijn encycliek *Mortalium animos* 1[1] katholieken verboden mee te doen aan de oecumenische beweging. Rond de oprichting van de Wereldraad van Kerken in 1948 werd in verschillende documenten opnieuw dat verbod opnieuw nadrukkelijk voorgehouden. De Romeinse instanties gingen ervan uit, dat de oecumenische beweging een zaak van de protestanten was.

1[1] Nederlandse vertaling: Pius XI, *Mortalium animos. Encycliek over het bevorderen van de ware godsdiensteenheid*. 's-Gravenhage, 1928. Waar mogelijk worden Nederlandse vertalingen van documenten aangehaald. De editie van de oorspronkelijke teksten is via deze vertalingen eenvoudig te achterhalen.

Katholieken hoeven immers niet te zoeken naar die eenheid, omdat die gegeven is met de eenheid met de Stoel van Petrus in Rome.^{2[2]} De Rooms-katholieke Kerk was bang voor onverschilligheid en toegevendheid in dogmatische kwesties.

Niet iedereen hield zich aan die Romeinse verboden. Met name in de zijlijn van de Internationale gebedsweek voor de eenheid van de christenen, die in 1939 door het werk van de jezuïet P. Couturier tot stand was gekomen, hebben theologen als de domicaan Yves Congar en de benedictijn L. Beauduin het fundament gelegd voor de ontwikkelingen in de Rooms-katholieke Kerk rond het Tweede Vaticaans Concilie en daarna. Vermeld moeten in dit verband ook worden, de zogenaamde 'Mechelse gesprekken' tussen anglicanen en rooms-katholieken, die plaatsvonden tussen 1921 en 1925 onder leiding van kardinaal Mercier van Mechelen. Het belang van deze gesprekken is vooral geweest, dat christenen ervoeren dat een dialoog kan worden gevoerd met wederzijds respect en openheid ook al kwam men niet tot overeenstemming. Dat geldt ook voor een initiatief dat vanaf 1937 tot op de dag van vandaag bestaat: de 'Groupe des Dombes', genoemd naar de trappistenabdij 'Les Dombes' in Zwitserland, die belangrijke bijdragen heeft geleverd op het vlak van het verhelderen van oecumenisch belangrijke theologische formuleringen.

2) Rond het Tweede Vaticaans Concilie (1959-1965)

Toen paus Johannes XXIII in 1959 een concilie aankondigde, was een van de doelen, die hij beoogde, dat dit concilie een bijdrage zou leveren aan de groei van eenheid tussen de christenen en dat de Rooms-katholieke Kerk zich zou engageren in de oecumenische beweging.

Het decreet over de katholieke deelname aan de oecumenische beweging (*Unitatis redintegratio*)

De houding van de Rooms-katholieke Kerk ten aanzien van de oecumenische beweging in de eerste helft van de 20^e eeuw was gereserveerd en afstandelijk en werd onder woorden gebracht in termen van 'terugkeer in de schot van de ware moederkerk'. Een positievere waardering van de oecumenische beweging begon in de vijftiger jaren. In 1960 richtte paus Johannes XXIII het Secretariaat voor de bevordering van de eenheid onder de christenen op en machtigde het een document voor te bereiden over de eenheid onder de christenen.

Achteraf gezien is de beslissing waarnemers uit andere kerken uit te nodigen bij het concilie, de oprichting van het Secretariaat en de verantwoordelijkheid die het Secretariaat kreeg voor het opstellen van de ontwerptekst van het decreet over de katholieke deelname aan de oecumenische beweging (*Unitatis redintegratio*), de constitutie over de goddelijke openbaring (*Dei verbum*), de verklaring over de godsdienstvrijheid (*Dignitatis humanae*) en die over de houding van de kerk ten opzichte van de niet-christelijke godsdiensten (*Nostrae aetate*) van grote betekenis geweest, omdat in deze documenten van het Tweede Vaticaans Concilie het fundament werd gelegd van het nieuwe beeld van de katholieke kerk, dat uiteindelijk gestalte kreeg in de Pastorale constitutie over de kerk in de wereld van deze tijd (*Gaudium et Spes*).^{3[3]}

Tijdens de eerste zittingsperiode van het concilie lagen drie afzonderlijke documenten op tafel, die gingen over de eenheid van de kerk, namelijk een hoofdstuk 'over de kerk' van de Theologische commissie, een document over de eenheid van de kerk van de Commissie voor de oosterse kerken en een ontwerptekst van het Secretariaat voor de bevordering van de eenheid onder de christenen. De concilievaders wilden één document, dat de belangrijkste elementen uit die drie voorgelegde teksten zou bevatten. Het Secretariaat stelde dat document samen, dat op 21 november 1964 werd goedgekeurd.

Het decreet neemt zijn uitgangspunt in het gebed van Christus: 'moge zij allen een zijn'. Het geeft daarmee aan dat de eenheid nooit helemaal verloren is gegaan tussen de christenen die van elkaar gescheiden zijn, en dat het gaat om gemeenschappen van gelovigen, die het woord van God horen en zijn roep volgen om Zijn kerk te zijn. Het voert te ver om het decreet hier uitvoerig te analyseren. De betekenis van het decreet *Unitatis redintegratio* is enorm groot. De Rooms-katholieke Kerk laat

---

^{2[2]} Vergelijk hier de instructie *Ecclesia Catholica* van 5 juni 1948.

^{3[3]} *Constituties en decreten van het Tweede Vaticaans Oecumenisch Concilie*. Amersfoort 1967. Voorzover deze documenten in het vervolg geciteerd worden, worden zij afgekort tot resp. *LG (Lumen Gentium)* of *UR (Unitatis redintegratio)*.

zien dat zij volwaardig wil deelnemen aan de oecumenische beweging, die begonnen is in de Wereldraad van Kerken. Andere niet-katholieke kerken en christelijke gemeenschappen worden 'kerken of kerkelijke gemeenschappen' genoemd. Aan het eind van de 20e eeuw is dat heel vanzelfsprekend, maar in de periode voorafgaand aan het Tweede Vaticaans Concilie werden zij vaak nog aangeduid als 'sekten' of 'ketterse' groepen. Sinds het concilie is zonneklaar, dat de 'ene kerk van Christus, die wij in de geloofsbelijdenis als één, heilig, katholiek en apostolische belijden... in deze wereld ingesteld en uitgebouwd als een maatschappij... zich bevindt in 4[4] de katholieke kerk, die door de opvolger van Petrus en de met hem verenigde bisschoppen wordt bestuurd'. (LG nr. 8) Erkend wordt dat belangrijke elementen van kerk zijn in andere gemeenschappen aanwezig zijn. Het decreet moedigt aan om met andere kerken gesprekken te beginnen. Sinds het Tweede Vaticaans concilie is een reeks bilaterale en multilaterale gesprekken op gang gekomen met de Oosterse christenen, de anglicanen, de oud-katholieken, de lutheranen, met christenen van gereformeerde signatuur en nog vele anderen.

Sinds het Tweede Vaticaans concilie is er veel veranderd. Het merendeel van de katholieken zal in de 21^e eeuw niet meer wonen op het noordelijk halfrond, zoals tot nu toe het geval was, maar zal wonen in Afrika en Latijns Amerika. Kwesties als inculturatie en globalisatie bepalen de oecumenische agenda, wat niet voorzien werd tijdens het concilie en waarmee het decreet *Unitatis redintegratio* zich dan ook niet heeft bezig gehouden.

Oecumenisch Directorium 1993

Na het Tweede Vaticaans concilie verscheen onder verantwoordelijkheid van het Secretariaat voor de bevordering van de eenheid onder de christenen een reeks belangrijke documenten. In 1967 gaf paus Paulus VI zijn goedkeuring aan de publicatie van het eerste deel van het *Directorium betreffende oecumenische zaken*.^{5[5]} Dit document bepleitte de oprichting van locale en nationale oecumenische commissies, de geldigheid van de doop bediend door andere kerken en kerkelijke gemeenschappen, het bevorderen van een oecumenische houding in de katholieke kerk en het gezamenlijk bidden, vieren en leren. In 1970 verscheen het tweede deel onder de titel *Oecumene in het hoger onderwijs* ^{6[6]}, dat vooral gaat over de aandacht voor oecumene aan theologische faculteiten. In de loop der jaren verscheen een reeks documenten die kunnen worden gezien als aanvulling op het Directorium. In de eerste jaren na het Tweede Vaticaans concilie zag een aantal documenten het licht, waarin geprobeerd wordt de rooms-katholieke positie met betrekking tot het deelnemen aan de sacramenten te verhelderen. Dat dit een probleem zou worden, was door de concilievaders niet voorzien. Rooms-katholieken hebben altijd het ambt en de sacramenten van de Oosters orthodoxe kerken erkend. Het concilie laat op beperkte schaal ruimte om deel te nemen aan de oosters orthodoxe sacramentenbediening. De oosters orthodoxe kerken waren daartoe echter niet bereid en waren diep beledigd door de eenzijdige rooms-katholieke actie. In deze situatie is nog niets gewijzigd. Ten aanzien van de reformatorische kerken was de verwachting, dat, gezien de polemieken in de 16^e eeuw en daarna ten aanzien van de rooms-katholieke sacramentenbediening, er van reformatorische zijde geen verlangen zou zijn naar deelname aan de sacramenten binnen de Rooms-katholieke Kerk. Het tegendeel bleek echter het geval. De hervorming van de liturgie, zowel in de Rooms-katholieke Kerk als in de reformatorische kerken, maakte dat de theologie en de praktijk van de viering van de Maaltijd van de Heer gevolgen had voor de wederzijdse uitsluiting van de sacramenten. De Rooms-katholieke Kerk moest duidelijk maken dat haar positie verschilde van de absolute verbod van de oosters orthodoxe kerken aan de ene kant en de open uitnodiging van de reformatorische kerken aan de andere kant. Tussen 1970 en 1973 verschenen maar liefst vier documenten over deze kwestie. Tussen 1966 en 1970 ziet een aantal documenten over het kerkelijk gemengde huwelijk het licht. Waar eerst vooral nog waarschuwingen doorklinken ziet men in de Apostolische brief *Matrimonia mixta* ^{7[7]} van paus Paulus VI (1970) een meer positieve benadering,

---

4[4] Hier staat in het Latijn 'subsistit' en niet 'est'. Dat laatste zou eenvoudigweg een identificatie van de ware kerk met de katholieke kerk betekenen, zoals voor het Tweede Vaticaans Concilie vaak werd geleerd.

5[5] In: *Katholiek Archief* 22(1967) kol. 700-716.

6[6] In: *Archief van de Kerken* 25(1970) kol. 742-757.

7[7] In: *Archief van de Kerken* 25(1970) kol. 488-493.

ook al worden gemengde huwelijken nog steeds beschouwd als moeilijke verbindingen. Een positieve waardering van dergelijke verbindingen zou moeten wachten tot de Apostolische exhortatie *Familiaris Consortio* 8[8] van paus Johannes Paulus II in 1980.

In 1985 bracht paus Johannes Paulus II in een toespraak tot de Romeinse Curie op het feest van Petrus en Paulus zijn verlangen onder woorden naar een nieuw Directorium om de oecumenische beweging te bevorderen. De opstellers van het Directorium wilden zo goed mogelijk rekening houden met de diversiteit van de particuliere kerken binnen de Rooms-katholieke Kerk en de kerken en kerkelijke gemeenschappen met wie de Rooms-katholieke Kerk in gesprek is. Bovendien waren zij zich zeer goed bewust van het feit dat de oecumene breed aanvaard was na het Tweede Vaticaans Concilie. Op 25 maart 1993 gaf paus Johannes Paulus II zijn goedkeuring aan de publicatie van het *Oecumenisch Directorium. Richtlijnen voor de toepassing van de beginselen en normen inzake de oecumenische beweging*.9[9] Het voert te ver om het Oecumenisch directorium hier uitvoerig te analyseren.

Het centrale element in de leer over kerk van het Tweede Vaticaans concilie en de daaropvolgende jaren is 'communio', gemeenschap. Deze opvatting van de kerk staat ook centraal in de dialogen met andere kerken. Vanzelfsprekend wordt ook in het Oecumenisch Directorium aandacht besteed aan de opvatting van de kerk als 'communio' en het belang daarvan voor de oecumene. Het Oecumenisch Directorium geeft een samenhangend beeld van de betrokkenheid gedurende meer dan dertig jaar van de Rooms-katholieke Kerk bij oecumenische beweging. Veel aandacht wordt besteed aan de oecumenische vorming in de Rooms-katholieke Kerk waarbij grote nadruk wordt gelegd op de studie van de Schrift. Gezamenlijke gebedsvieringen worden zeer aanbevolen. Er wordt ruim aandacht besteed aan het verband tussen het zoeken naar de eenheid onder de christenen en het gezamenlijk vieren van de liturgie. Ten aanzien van doop en huwelijk is er een zekere mate van wederzijdse erkenning. In sommige gevallen is deelname aan de Maaltijd des Heren toegestaan, waarbij wel een verschil wordt gemaakt tussen de oosterse kerken en andere kerken. De noodzaak sociale en ethisch kwesties te bestuderen wordt nadrukkelijk onder ogen gezien, vooral in het licht van ethische dilemma's, die voortkomen uit de toenemende permissiviteit ten aanzien van de seksuele moraal en de ontwikkelingen op medisch en biochemisch vlak.

3) Ontwikkelingen rond het millennium

In zijn apostolische brief *Tertio millennio adveniente* 10[10] van 10 november 1994 brengt paus Johannes Paulus II onder woorden hoe de voorbereiding op de millenniumwisseling in het jaar 2000 een hermeneutische sleutel is geworden voor zijn pontificaat. De paus pleit voor een gewetensonderzoek. Heel de kerk zou het boetekleed moeten aantrekken waar het gaat om de kerkscheuringen van het afgelopen millennium en zou moeten bidden voor een spoedige beëindiging van die scheuringen. In de voorbereidende jaren heeft de nadruk achtereenvolgens gelegen op Christus (1997), op de heilige Geest (1998) en op God de Vader (1999). De viering van het jaar 2000 zoals de paus zich dat voorstelt zal gelijktijdig in het Heilig Land, in Rome en in de plaatselijke kerken over heel de wereld plaats hebben. De paus stelt een ontmoeting voor alle christenen in het jaar 2000 voor en nodigt hen uit naar Rome te komen in het kader van het Jubeljaar. (*TMA*, nr. 55) Opvallend is dat paus Johannes Paulus II op veel punten breekt met de traditionele invulling van het Jubeljaar, dat sinds de invoering daarvan door paus Bonifatius VIII in 1300 vooral in het teken stond van het pauselijk leergezag, aflaten en pelgrimage. Johannes Paulus legt de nadruk op aspecten van het bijbelse jubeljaar, namelijk sociale gerechtigheid en het herstel van de eenheid onder de christenen en heeft daarmee radicaal de aandacht gericht op Christus en de eenheid waarvoor hij gebeden heeft. In dit verband heeft paus Johannes Paulus een aantal opmerkelijke initiatieven genomen. Hij heeft onderzoek in gang gezet naar de rol van de kerk tijdens de inquisitie, tijdens de verovering van Amerika en naar veroordelingen door de kerk in het verleden van denkbare mensen (denk bijv. aan de rehabilitatie van Galileo Galilei). De paus wil dat de kerk op de drempel van het nieuwe millennium haar verleden onderzoekt, zo nodig schuld bekend en vergeving vraagt voor de gemaakte

---

8[8] Johannes Paulus II, *Apostolische exhortatie Familiaris Consortio. Over de taken van het christelijk gezin in de wereld*. Amersfoort, 1981.

9[9] In: *Kerkelijke documentatie* 21(1993) nr. 7.

10[10] Johannes Paulus II, *Tertio millennio adveniente*. Apostolische brief over de voorbereiding op de viering van het Jubileumjaar 2000. in: *Kerkelijke documentatie* 23(1995) nr. 1. p. 3-29 (in het vervolg afgekort als *TMA*).

fouten. In dat kader staan ook de pogingen van de paus om de schuld van de Rooms-katholieke Kerk ten aanzien van de grote kerkscheuringen van het tweede millennium te onderzoeken en met verschillende kerken indien mogelijk gemeenschappelijke verklaringen te ondertekenen waardoor een (minstens gedeeltelijke) 'communio' tussen die kerken wordt hersteld. Dit is voorbereid door een tweetal brieven van paus Johannes Paulus II.

In de eerste, de apostolische brief *Orientalis Lumen* 11[11] (1995), is het uitgangspunt de grote overeenkomsten die er zijn tussen de Rooms-katholieke Kerk en de oosters orthodoxe kerken op het vlak van de viering van de liturgie en de sacramenten, de aandacht voor de triniteit, het 'deelachtig worden aan het goddelijke' door een leven in genade, de plaats van Maria, de plaats van de traditie, het kloosterideaal en de inculturatie van de boodschap van het evangelie. De paus streeft naar verdergaande samenwerking en studie. De voortgang die is geboekt ten aanzien van de christologische problemen met de Armeense en Koptische kerken en een begin van verzoening met de oosters orthodoxe kerken geeft hoop voor de toekomst. Een onderdeel van de hernieuwing van de Rooms-katholieke Kerk sinds het Tweede Vaticaans Concilie is de 'toe-eigening' van de oosterse aspecten in de gemeenschappelijke traditie. Naarmate nadenken over collegialiteit, het synodale karakter van de kerk, bisschopsambt en primaatschap als 'garanten' van eenheid en een leer van de kerk die wordt gevormd door de eucharistie, weer een plaats krijgen in de kerk, krijgen zowel het gedachtegoed van de kerkvaders als de levende traditie van de oosters orthodoxe kerken een plaats in het theologisch denken van de westerse kerk. (*OL*, nr. 3)

De tweede, de encycliek *Ut unum sint* (1995) 12[12] is een krachtig getuigenis van de oecumenische betrokkenheid van de paus. Het lijkt de enthousiasmerende pendant van het meer formele Oecumenisch Directorium. De encycliek bevestigt opnieuw de onherroepelijke betrokkenheid van de Rooms-katholieke Kerk bij de oecumenische beweging. 'De oecumene, de beweging voor de eenheid van de christenen is niet een soort 'aanhangel' dat wordt toegevoegd aan de traditionele activiteiten van de kerk. Het is in tegendeel een onverbreekbaar onderdeel van haar leven en handelen, en moet bijgevolg alles wat zij is, doordringen.' (*UUS*, nr. 20) De eenheid en legitieme verscheidenheid in de kerk worden opnieuw bevestigd. Veel van datgene wat in de encycliek wordt gezegd is een herbevestiging van wat op het Tweede Vaticaans Concilie en in dialogen met andere kerken is geformuleerd. De echte, zij het onvolledige gemeenschap die reeds bestaat tussen de Rooms-katholieke Kerk en andere kerken en kerkelijke gemeenschappen, dwingt tot oecumenische dialoog. Paus Johannes Paulus II prijst het werk van de Wereldraad van Kerken. Haar commissie Geloof en kerkorde (Faith and Order) heeft teksten ontwikkeld die de kerken dichter bij elkaar brengen. De paus noemt als agendapunten voor de kerken in hun theologische gesprekken: Schrift en traditie, de maaltijd des Heren, het kerkelijk ambt, het leergezag inclusief het pausschap, dat hij zelf ter discussie stelt (*UUS*, nr. 95-97) 13[13] en Maria. Op deze punten is in de afgelopen jaren al enorm veel vooruitgang geboekt, met name door de inzet van de commissie Geloof en kerkorde van de Wereldraad van Kerken. De sterke concentratie op Christus, die te vinden is in de teksten van de commissie, hebben het fundament gelegd voor convergenties op de genoemde punten. 'Van deze fundamentele maar onvolledige eenheid moeten we nu komen tot een zichtbare, noodzakelijke en toereikende eenheid die haar plaats heeft in de concrete realiteit, opdat de kerken werkelijk tot teken worden van die volledige communio in de éne, heilige, katholieke en apostolische kerk die in de gemeenschappelijke viering van de eucharistie tot uitdrukking wordt gebracht.' (*UUS*, nr. 78)

Wanneer we de ontwikkelingen van de afgelopen vijftig jaar overzien, dan zien we een ontwikkeling van eerste voorzichtige contacten van samenwerking en toenemende tolerantie naar een onherroepelijk betrokken willen zijn bij geloofsgesprekken, uitlopend aan het einde van het tweede millennium op besluitvorming tot vergaande 'communio' tussen de kerken (vgl. bijv. de verklaring van Porvöo, waar de Anglicaanse kerken van het Verenigd Koninkrijk en de Lutherse kerken van Scandinavië en de Baltische staten besluiten tot vergaande 'communio' en aan de andere kant van de

---

11[11] Johannes Paulus II, *Orientalis lumen*. Apostolische brief bij de honderste gedenkdag van de Apostolische brief *Orientalium dignitas* van paus Leo XIII. in: *Kerkelijke documentatie* 23(1995) nr. 6/7. p. 45-67 (in het vervolg afgekort als *OL*).

12[12] Johannes Paulus II, *Ut unum sint*. Over de verplichting tot oecumene. in: *Kerkelijke documentatie* 23(1995) nr. 6/7. p. 3-45 (in het vervolg afgekort als *UUS*).

13[13] Aan deze kwestie is overigens af te lezen hoe oecumenische openheid en de bereidheid grote stappen te doen kan worden gedwarsboemd doordat de ruimte, die ontstaan is onmiddellijk wordt beperkt door leerstellige afbakeningen van de kant van Congregatie voor de Geloofsleer. Vergelijk hier H.J. Urban, *Ökumene an der Schwelle zum 21. Jahrhundert. Bestand, Probleme und realistische Erwartungen*. In: *Catholica* (1999) p. 116-117.

ocean de Episcopale kerken en de Lutherse kerken van de Verenigde Staten van Noord Amerika, die hetzelfde besluit hebben genomen).

In de eerste fase van de oprichting van de Wereldraad van kerken tot aan het begin van de deelname van de Rooms-katholieke Kerk aan de oecumenische beweging in 1961 zijn de grondvesten gelegd voor de oecumenische beweging. Oudere modellen als terugkeren naar de kerk van het Nieuwe Testament, die niet verdeeld is volgens denominaties, of een terugkeer naar de ware rooms-katholieke moederkerk werden vervangen door een minder naïeve zienswijze.

De tweede fase begon met intensieve theologische gesprekken. Dat maakte dat de kerken een stap verder gingen dan het vergelijken van onderlinge verschillen en samenwerking in missie en zending. De christologische aanpak van de Commissie voor Geloof en Kerkorde van de Wereldraad van Kerken en de bilaterale theologische gesprekken tussen de rooms-katholieke, de oosterse orthodoxe, de anglicaanse, de lutherse en de calvinistische traditie hebben een aantal belangrijke oecumenische teksten opgeleverd. De fase heeft grote invloed gehad op de wijze waarop de Schrift wordt uitgelegd en theologie wordt beoefend. Rond 1980 zet een aantal oecumenische documenten als het *Final Report* van de Anglicaans/Rooms-katholieke Internationale Commissie (ARCIC) 14[14], het Lima-rapport van de Commissie voor Geloof en Kerkorde van de Wereldraad van Kerken 15[15] en het rapport *Justification by Faith* van de Luthers/ Rooms-katholieke Dialoog in de Verenigde Staten van Noord Amerika 16[16], de kerk ertoe aan voor het eerst sinds het Concilie van Florence (1439) de theologische fundering voor de eenheid opnieuw kritisch te bezien.

De derde fase begon met een reeks concrete voorstellen, die uiteindelijk zullen leiden tot leerstellige besluiten van de kerken. Gemeenschappelijke verklaringen met de oosters orthodoxe kerken, die de weg vrij maken voor gemeenschappelijke viering van de eucharistie, herenigingen van kerken (zoals bijvoorbeeld de Verenigde Protestantse Kerk van België, het Samen op Weg-proces in Nederland en tal van andere voorbeelden in de wereld) en een reeks voorstellen aan de kerken op de drempel van het nieuwe millennium laten zien dat de oecumenische beweging volop in beweging is.

Historisch perspectief

Als we de ontwikkeling overzien, die met name de Rooms-katholieke Kerk heeft doorgemaakt met betrekking tot de oecumene, dan moet men constateren, dat zij in nauwelijks één generatie heeft overgeschakeld van een model waarin aan andere de terugkeer in de schoot van de ware moederkerk werd voorgehouden, naar een 'communio'-model, zodat afgescheiden kerken en kerkelijke gemeenschappen niet langer worden beschouwd als 'afgescheiden broeders' maar als 'christenen van andere gemeenschappen' (*UUS*, nr. 42).

Het model van eenheid is niet meer een fusie van kerken, maar een gemeenschap van kerken. Deze gemeenschap kan slechts bereikt worden in een proces dat verschillende fasen kent. 17[17] Twee fasen zijn zeer belangrijk: het opheffen van de wederzijdse veroordelingen en het erkennen van elkaars ambten. In 1997 sloten de Episcopale en de Lutherse kerken in de Verenigde Staten een *Concordat* dat in 1999 heeft geleid tot een volledige 'communio' tussen deze kerken, zodat er in de nabije toekomst een volledige uitwisselbaarheid van ambtsdragers zal zijn. De lutherse, presbyteriaanse en calvinistische kerken van de Verenigde Staten hebben een *Formula of Agreement* ondertekend, waarin wordt overeengekomen, dat de wederzijdse veroordelingen uit de tijd van de Reformatie met betrekking tot het Avondmaal, de christologie en de predestinatie worden opgeheven en waarin het initiatief wordt genomen tot een volledige 'communio' tussen deze kerken. De *Joint Declaration on the Doctrine of Justification* 18[18] van de Lutherse Wereldfederatie en de Rooms-katholieke Kerk is een eerste fase in het opheffen van de wederzijdse veroordelingen tussen

---

14[14] Anglican-Roman Catholic International Commission, *The Final Report*. London, 1982.

15[15] *Doop, eucharistie en ambt. Verklaringen van de Commissie voor Geloof en Kerkorde van de Wereldraad van Kerken. Lima, Peru, januari 1982. 2^e herz., dr., Amersfoort, 1983.*

16[16] Lutheran/Roman Catholic Dialogue in the USA, *Justification by Faith*. In: *Lutherans and Catholics in Dialogue VII*, Minneapolis, 1985.

17[17] Vergelijk hier bijv.: Gemeinsame Römisch-katholische/Evangelisch-lutherische Kommission, *Wege zur Gemeinschaft*. Paderborn, 1980.

18[18] Nederlandse vertaling: Gemeenschappelijke verklaring over de rechtvaardigingsleer. Woerden, 1998.

lutheranen en rooms-katholieken.¹⁹[19] Wat het uiteindelijke resultaat ook is van al deze voorstellen, alle kerken veranderen door de theologische gesprekken en de besluitvorming ten aanzien van de voorstellen. Overigens neemt de betekenis van de Europese theologie af en daarmee het model van eenheid van de kerk, dat daarvan is afgeleid. Door de zelfstandigheid van particuliere kerken in deze post-koloniale periode, de inculturatie van de boodschap van het evangelie in Afrika en Azië en de waardering die de beleving van het christelijk geloof in Latijns Amerika na vijfhonderd jaar krijgt, zijn nieuwe aspecten zichtbaar geworden in de oecumenische beweging. Datzelfde kan gezegd worden van het eigen geluid van vrouwen en van de verantwoordelijkheid die door de kerken wordt gevoeld voor vrede, gerechtigheid en het behoud van de schepping.

Een van de belangrijkste elementen die de oecumenische ontwikkeling van de laatste 50 jaar hebben mogelijk gemaakt, is de ontwikkeling van het 'communio'-denken in de kerken. De Wereldraad van Kerken beschouwt zichzelf sinds haar oprichting in 1948 volgens haar constitutie als een 'fellowship of churches'. We hebben gezien dat het begrip 'communio' een sleutelbegrip is geworden op het Tweede Vaticaans Concilie en sindsdien in alle oecumenische gesprekken opduikt. De Rooms-katholieke Kerk heeft de betekenis leren zien van de particuliere kerken, de bisdommen als een belangrijke dimensie van 'communio'. De bisschop is het centrum van de eenheid in zijn bisdom, in eenheid met de wereldwijde 'communio' van kerken, het bisschoppencollege met de bisschop van Rome in het hart. De rooms-katholieke opvatting van 'communio' is ook te vinden in de actieve deelname van de gelovigen als het volk van God, dat contrasteert met een puur seculiere democratische opvatting van de kerk. 'Communio' is gebaseerd op de gemeenschappelijke missie van alle christenen, die zij ontvangen hebben in de doop, die vooraf gaat aan het onderscheid in functies, charisma's en ambten.

Verwachtingen voor de toekomst

De toekomst is een verdere ontwikkeling van datgene wat al begonnen is. Uit het voorafgaande blijkt dat over de afgelopen 50 jaar een lange lijst oecumenische vernieuwingen is aan te wijzen. Uit deze vernieuwingen zijn de vooronderstellingen en voorwaarden af te leiden, waarmee wij rekening zullen moeten houden bij onze oecumenische inzet ook in de 21^e eeuw.

In het decreet over de katholieke deelname aan de oecumenische beweging van het tweede Vaticaans Concilie en in alle andere documenten van de centrale leiding van de Rooms-katholieke Kerk is de blijvende opdracht tot oecumene geformuleerd. Bij katholiek zijn hoort tegenwoordig oecumenische openheid en dat zal ook in de toekomst zo zijn. Deze oecumenische openheid past bij de geest van de tijd aan het einde van de 20^e eeuw. Maar oecumene mag niet verwisseld worden met tolerantie. Oecumene is anderzijds ook geen zuiver binnenkerkelijk doel in zichzelf. De inspanningen voor de eenheid van de christenen in het geloof gaan terug op het gebod van de Heer: 'Weest een, zoals de vader en ik een zijn' en hebben een duidelijk missionaire oriëntatie: 'opdat de wereld geloof'. De oecumene dient dus ten diepste het geloofwaardig christelijk getuigenis voor de wereld. In het oecumenisch gebeuren geven wij elkaar dus niet wederkerig iets, maar wij geven ook de niet-gelovigen het ongedeelde en daarom geloofwaardige getuigenis van Jezus Christus en dit zal in de 21^e eeuw dringend nodig zijn.

Oecumene mag geen afbraakproces zijn, maar moet eerder een groeiproces zijn. In de oecumene gaat het er om de eenheid in geloof te zoeken, niet door elkaars geloof ter discussie te stellen of op elkaars geloof af te dingen, maar door elkaar in het geloof wederzijds te bevestigen (*UR* 4). Tot het Tweede Vaticaans Concilie was er geen sprake van erkenning van christelijke elementen bij de anderen, die niet ook in de katholieke kerk te vinden zijn. 'Dit alles komt voort uit Christus, voert tot Hem en behoort rechtens tot de enige Kerk van Christus' (*UR* nr. 3). De encycliek *Ut unum sint* van paus Johannes Paulus II gaat echter een stap verder. 'De betrekkingen die de leden van de Rooms-katholieke Kerk sinds het Concilie zijn aangegaan met de andere christenen, hebben doen zien wat God tot stand brengt in hen die horen tot de andere kerken en kerkelijke gemeenschappen. Door het rechtstreeks contact op allerlei niveaus tussen de herders en tussen de leden van de gemeenschappen zijn wij ons bewust geworden van het getuigenis dat de andere christenen geven aan God en aan Christus. Zo heeft zich een wijd gebied geopend voor het hele oecumenische

---

¹⁹[19] Aan de felle discussies rond deze Gemeenschappelijke verklaring met name aan Evangelisch-Lutherse zijde in Duitsland (maar ook aan rooms-katholiek zijde) wordt opnieuw duidelijk hoe oecumenische openheid en de bereidheid grote stappen te doen kan worden gedwarsboemd doordat de ruimte, die ontstaan is onmiddellijk wordt beperkt door leerstellige afbakeningen. Vergelijk hier opnieuw H.J. Urban, *Ökumene an der Schwelle zum 21. Jahrhundert. Bestand, Probleme und realistische Erwartungen*. In: *Catholica* (1999) p. 117-118.

gebeuren, dat tegelijk ook een uitdaging is voor onze tijd' (*UUS* nr. 48). Opvallend is dat de paus naast het herhalen van de traditionele opvatting zegt, dat sommige aspecten van het christelijk geheim soms zelfs beter naar voren worden gebracht in andere gemeenschappen dan in de katholieke kerk (*UUS* nr. 14).

Het doel van de oecumene is niet meer een uniforme kerk, maar eenheid, om het even hoe men die definieert: eenheid in verzoende verscheidenheid, of eenheid in veelheid. Wij hebben geleerd dat eenheid niet 'van alles hetzelfde' is, want een groei is slechts mogelijk wanneer wij een veelheid en complementariteit van uitdrukkingsvormen van ons christelijk geloof toelaten. De gesprekspartners in de oecumene moeten er zeker van kunnen zijn, dat het niet gaat om een terugkeer tot de ene uniforme moederkerk, maar om een gedifferentieerde consensus in geloof, sacramenten en ambt wil men van een verzoende verscheidenheid en gemeenschap in de ene kerk van Jezus Christus kunnen spreken. Het doel van onze oecumenische inzet is niet meer de hereniging van de kerken, maar de gemeenschap van de kerken. Die eenheid in verzoende verscheidenheid en in complementariteit is overigens moeilijk vast te stellen. Maar het fundamentele inzicht dat het in de oecumene gaat om die eenheid in veelheid zal in de volgende eeuw bepalend zijn.

De rooms-katholieke bijdrage aan de oecumenische beweging is gebaseerd op de vooronderstelling dat alle christenen op grond van hun doop een echte, maar onvolledige 'communio' met elkaar hebben en dat zij zijn geroepen tot eenheid. De eenheid van de kerk is gebaseerd op gesprekken over het geloof, die gericht zijn op een gemeenschappelijk belijden van dat geloof, gemeenschappelijke viering van de sacramenten, gemeenschappelijke vormen van 'communio' en een gemeenschappelijk getuigenis in de wereld. Een dergelijke visie op de eenheid van de christenen vinden we ook bij de lidkerken van de Wereldraad van Kerken. Het doel van het zoeken naar volledige 'communio' is bereikt wanneer alle kerken in staat zijn in elkaar de ene, heilige, katholieke en apostolische kerk in haar volheid te (h)erkennen.

Daarmee hangt overigens een belangrijk thema samen, namelijk dat van de confessionele identiteit. Een van de voornaamste problemen waarmee de oecumene de millenniumwisseling ingaat, is de verhouding tussen confessie en oecumene. Oecumene is geen vervanging voor confessioneel christen-zijn. Wij hebben niets aan een zoveelste kerk. Het is eerder zo, dat wij alleen oecumenisch actief kunnen bezig zijn, wanneer wij nadrukkelijk confessioneel gevormd zijn. Wij brengen ons confessioneel gevormde geloof mee in het gesprek; dat hebben wij elkaar te bieden. De oecumenische geest en confessionele vorming zijn niet in tegenspraak met elkaar en sluiten elkaar dus niet uit. Iedere kerk moet zorgen voor een stevig fundament binnen haar eigen verstaan van de christelijke traditie, wanneer zij zich niet meer afzijdig houdt in dialoog en gesprek en op weg gaat naar de volledig zichtbare eenheid. Christenen, die zich inzetten voor de eenheid onder de christenen, zijn trouw aan hun eigen traditie, vermijden iedere zweem van relativisme en verdraagzame onverschilligheid. Isolement noch relativisme is kenmerkend voor christelijke identiteit. De stappen die in de toekomst gedaan moeten worden zullen moeizamer zijn dan de stappen die in de afgelopen 50 jaar zijn gezet. Het gaat vandaag de dag niet meer om de in onze ogen betrekkelijk eenvoudige kwesties, die speelden in de dagen vlak na het Tweede Vaticaans Concilie. Toen ging het erom de vooroordelen en karikaturen, die men wederzijds ten aanzien van elkaars opvattingen had, af te breken. Dat is nu vanzelfsprekend. Vandaag gaat het om kwesties die men in de eerste fase niet aan de orde heeft gesteld om de broze herontdekte gemeenschappelijke band niet opnieuw in gevaar te brengen. Het gaat nu om centrale vragen van het geloof, om de verhouding god- mens (rechtvaardigingsleer, antropologie), om de kerk, om de sacramenten en om de volmacht van het ambt ten dienste van het goddelijk heil. Het gaat niet meer om vragen die de kerk op eigen gezag kan regelen.

De taak van de oecumene anno 2000 is dus moeilijker en er zullen op korte termijn geen opzienbarende successen te melden zijn. De oecumene zal zich in de toekomst met de wezenlijke zaken bezig houden, met de kern van het christelijk geloof. Wanneer de christenen om de eenheid in de wezenlijke zaken van het geloof worstelen, zullen zij zich geroepen weten tot een gemeenschappelijke getuigenis voor de niet-christenen, de relevantie aan te tonen voor de mens die nu vragen stelt. Naar aanleiding van de problemen rond het katholieke antwoord betreffende de *Joint Declaration on the Doctrine of Justification* schreef kardinaal J. Ratzinger: 'de verplichting, gemeenschappelijk naar een taal voor nu te zoeken, waarin de rechtvaardigingsleer weer zo verstaan kan worden, dat zij als hart van het christelijk leven en als antwoord op de fundamentele vragen van ons mens zijn wordt ervaren. Wanneer we deze taak gezamenlijk aanpakken, zullen wij op de snelste wijze de historische tegenstellingen kunnen overwinnen'.²⁰[20]

---

²⁰[20] In: Frankfurter Allgemeine Zeitung 14- 71998.

Oecumene is een vernieuwingsbeweging die alleen haar voltooiing kan vinden wanneer gelovigen bereid zijn door gebed en boete zichzelf te hervormen. De christenen oproepen tot een hernieuwd gevoel van heiligheid was het doel van de hervormers en is ook het doel van de oecumenische beweging in de kerken. Er is een nieuwe hervorming nodig in het derde millennium, als het missionaire getuigenis van de kerk weer geloofwaardig wil worden.